

ЎЗЛИККА БИР НАЗАР

Мустафоқулов Рўзиқул Бойназарович,

*Термиз давлат университети ижтимоий фанлар факультети
бошланғич таълим кафедраси доценти, филология фанлари номзоди.*<https://orcid.org/0009-0005-2553-8845>

УДК: 94(575.1)

Аннотация: Ушбу мақолада Арслонбойлар уруғи тарихи ва шажараси, узоқ ўтмиши билан бирга тарихий маълумотлар ҳам ўрин олган.

Сурхондарё вилоятининг кўпгина туманларида кам хўжаликларда яшаётган арслонбойлар қадимий ўзбек уруғларидандир. Бу уруғнинг таг-заминига етиш ва уларнинг аجدодлари ким эканлигини аниқлаш анча мушкул. Шундай бўлса-да, салкам қирқ йил изланишлар, олим-у фузалолар билан савол-жавоблар ташкил этилди.

Кўпгина суҳбатдошлар бу уруғларнинг келиб чиқиши Аҳмад Яссавийга бориб тақалар экан. Бунга бир асос Арслонбоб отанинг Хўжа Аҳмад Яссавийга устозлиги назарда тутилади.

Маълумот берувчиларнинг айримлари авлодларини Ҳазрат пайғамбаримизга боғлашади. Арслонбоб отанинг тўрт қабри ҳақида ҳам маълумотлар ўрин олган. Бу уруғнинг таг-замини ва улар билан боғлиқ бўлган ривоятлар ҳам келтирилади. Арслонбойи уруғларининг кейинги авлодлари шажараси ҳам келтирилади.

Калит сўзлар: Арслонбоб, болдирбос, қатагон, Кўлоп, лақай, аъаналар, ривоят, манқобалар, асхоби, киром, саҳобалар, зоҳир, Мазокири аҳбоб, Девони ҳикмат, Қақайди, Қорабў, Беганқул, Чигатой.

Аннотация: В эти дни включены также история и история рода Арсланбой, а также его давнее прошлое.

Арсланбой, живущие в небольших фермерских хозяйствах во многих районах Сурхандарьинской области, происходят из древних узбекских родов. Докопаться до корней этого рода и узнать, кто их предки, очень сложно. Тем не менее, около сорока лет исследований, сессий вопросов и ответов с учеными были организованы.

Многие собеседники полагают, что происхождение этих кланов восходит к Ахмаду Ясави. Одной из причин этого является наставничество Арсланбаба Ходжи Ахмеда Яссави.

Некоторые из информаторов связывают своих потомков с нашим Пророком. Также имеются сведения о четырех могилах отца Арсланбоба. Также приводятся предыстория этого рода и связанные с ним повествования. Также представлена генеалогия следующих поколений родов Арсланбойи.

Ключевые слова: Арсланбоб, балдирбос, катагон, Колоп, лакай, традиции, повествование, манқобалар, ашоби, киром, сподвижники, захир, Мазокири ахбоб, Девони хикмат, Қақайди, Карабах, Бегангул, Чигатой.

Abstract: These days, the history and genealogy of the Arslanboy clan, along with its long past, are also included in historical information.

The Arslanboy clan, which lives in small farms in many districts of the Surkhondarya region, is one of the ancient Uzbek clans. It is quite difficult to get to the roots of this clan and determine who their ancestors are. However, almost forty years of research and question-and-answer sessions with scholars and philosophies have been organized.

Many interlocutors trace the origin of these clans to Ahmad Yasawi. One reason for this is Arslanbob Ota's mentorship of Khoja Ahmad Yasawi.

Some of the informants link their descendants to our Prophet Muhammad. Information about the four graves of Arslanbob Ota is also included. The roots of this clan and the legends associated with them are also presented. The genealogy of the later generations of the Arslanboy clan is also

presented.

Keywords: Arslanbob, baldyrbos, qataghon, Kulop, lakai, traditions, narrations, sources, companions, kiram, companions, zahir, Mazokiri ahabab, Divani hikmat, Kakaidi, Karabagh, Begankul, Chigatai.

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUSTION). Инсон табиатидаги энг муҳим хусусиятлардан бири ўзликни англашга интилишдир. Болта Ёриев ҳам ўз аجدодлари, арслонбойи уруғининг тарихига доимо қизиқиб келади. Отаси, онаси, қариндошлари, уруғнинг пири Сайфихон эшон, шунингдек, Ғаффорхон эшон, кексалар, зиёлилар, этнограф олимлар билан бўлган суҳбатларда бу ҳақда маълумотлар сўраган¹⁰.

Ана шу суҳбатлардан маълум бўлишича, арслонбойилар ҳам қадимий ўзбек уруғлардан. Уруғнинг кексалари, пирнинг айтишича, бу уруғ Арслонбоб отага бориб тақалади.

Ушбу маълумотни берувчилардан бири Самад оқсоқол эди. Шўрчи туманидаги «Ёш ғайрат» участкасида яшади. У ерга арслонбойилардан Самад оқсоқол, укаси Абдуназар бобо, Райим бобо, Аликул бобо (Чориев), Аликул бобонинг қизи Баҳор опа (эри Чори исмли киши, у ҳам арслонбойи бўлган), Мажид бобо (Турди Мажидовнинг отаси), Қилич бобонинг хотини Розия момонинг укаси Замон ака ва бошқалар кўчиб ўтиб, бир қишлоқ бўлиб яшаганлар.

Самад оқсоқол уруғлар тарихи бўйича анча билимга эга эди. У арслонбойиларни Арслонбоб отанинг авлоди ҳисоблар эди. Бунинг учун халқ тилида яшовчи: Арслонбойи, болдирбоб, Хўжа Аҳмад Яссавийни “изла”, “топ”, деган нақлга таянар эди. Бу ерда Арслонбойи-уруғнинг (эхтимол, уруғ бошлиғининг) номи. Унга

¹⁰ Болта Ёриев билан булган суҳбатидан. Ушбу мақола шoir, Ўзбекистон ёзувчилари уюшмаси азоси, Ўзбекистон журналистлар уюшмаси аъзоси Болта Ёриев таржимаи ҳоли тўғрисидаги фақирнинг йўли номли биографик қиссага киритилмай қолган эди. Шу сабаб ушбу, мақолани эълон қилишни маъқул кўрдик.

аслингни унутма, яъни Аҳмад Яссавийни унутма, сенинг ўзагинг у билан боғланади, деган маъно бор. Бунда Арслонбоб отанинг Хўжа Аҳмад Яссавийга устозлиги назарда тутилган. Ушбу насихатда «болдирбос» сўзи суяк маъносида, лекин кўчма маъно ташийди. Уруғнинг аслини ташувчи, сакловчи суякка муносиб деган маънони беради¹¹.

Болта Ёриев Ғаффорхон эшон билан ҳам суҳбатлашди. Ғаффорхон Беккам амманинг ўғли, Беккам мома Ойсахат момонинг қизи. Ойсахат момо Чори бобонинг синглиси бўлган. Чори бобо Ёри бобонинг отаси. Шу жиҳатдан Беккам момо Б.Ёриевга амма бўлади. Беккам момо сайидлардан бирига назир тушган. Эшонлар қатағон қилинган йиллари Ғаффорхон Беккам амманинг қўлида бўлган. Сургун чоғи йиғлаб ўтирган ёшгина келинчақка Хушбоқ милициянинг раҳми келган ва уни поездга чиқармай олиб қолган. Хушбоқ бобо лақайлик, Кўлобдан эди, Хушбоқ лақай деган лақаби бор эди. Беккам момога уйланиб, Арслонбойи қишлоғида яшаб қолди. Ундан Хурсанд қизи, Шайдулла ўғли, Ойша қизи бўлди.

Ғаффорхон ҳалол, меҳнаткаш одам эди. Эшонман деб турмасди, доимо далага чиқиб, меҳнат қиларди. Шу билан бирга, диний ва дунёвий билимларга қизиқди. Б.Ёриев ундан ҳам арслонбойилар тарихини сўраганда, кўпроқ Арслонбоб ота тарихи, сифатлари ҳақида сўзлади.

-Мен арслонбойиларнинг у кишига алоқадорлиги ҳақида бирор илмий манба борми-йўқлигига қизиқаяпман, - деди Б.Ёриев. У кишига уруғнинг алоқадорлиги ҳақидаги гап оғиздан оғизга ўтиб келади, - деди Ғаффорхон. - Биз билган кексаларнинг ҳаммаси шу фикрни тасдиқлашган. Улар ҳам, ўз навбатида, ўзларидан олдинги кексалардан эшитишган. Арслонбойи - Арслонбобга тегишли дегани. Илмий маълумотлар берувчи китоблар Арабистон тарафларда

¹¹ Болта Ёриевнинг Ғаффорхон эшон билан бўлган суҳбатидан.

бўлмаса, бу ерларда бор-йўқлигини билмаймиз. Шўролар даврида кўп китоблар йўқолиб кетди. Арслонбоб ота ҳақидаги ривоят эл оғзида машҳурдир. Арслонбоб ота Аҳмад Яссавийнинг устозидир. Бу ҳақда донишманд шоирнинг ўзи шундай ёзган: Етти ёшда Арслонбоб Туркистонга келдилар, Бошим кўйиб йиғладим, ҳолим кўриб кулдилар. Минг бир зикрни ўргатиб, меҳрибонлиғ қилдилар, Арслонбобом сўзларини эшитдингиз, табаррук¹². Яссавий анъаналарига кўра, шоирнинг пири Арслонбоб (боб-бобо сўзининг қисқаргани) Аҳмаднинг маънавий тарбияси билан шуғулланган. Ривоятларда келтирилишича, шоир ҳали туғилмасдан бу тарбияни бошлаган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Манбаларда, шоирнинг умри турлича талқин этилади. Ўзбек шоири Тохир Қаххор турк олими Куприлизодадан қарашларига таяниб, уни 120 йил умр кўрган, деб белгилайди. Аҳмаднинг отаси 7 ёшида вафот этади. Манбаларда Аҳмаднинг отаси ўлиб, бошқа бир маънавий отага, Арслонбобога етишуви ривоят қилинган.

Ҳазрат пайғамбаримизнинг маънавий ишоратлари ила Аҳмадни излаб шайх Арслонбобо Сайрамга келди, уни топди. Бу ривоятнинг бошланиши шундай: Ҳазрат Пайғамбарга Аҳмад исмли умматининг туғилиши олдидан маълум бўлган. (Баъзи манбаларда 400 йил, баъзиларида 700 йил аввал деб кўрсатилган). Воқеан, ҳазрат пайғамбаримиз асхоби киром билан бир жойга боришганда, оч қолишади. Расулоллоҳ дуоси билан ҳазрат Жаброил жаннатдан бир товоқ хурмо келтиради. Ўша хурмолардан бир донаси ерга тушади. Шунда Пайғамбари акрам бу хурмо умматларидан бири Аҳмад Яссавийга тегишли эканлигини айтади. Ҳар омонатнинг эгасига берилмоғи табиий

бўлгани учун, ҳазрат Пайғамбар саҳобаларига улардан бирининг бу вазифани уддалашини таклиф этади. Асхобидан ҳеч бири жавоб бермайди. Фақат Арслон бобо оллоҳ элчисининг инояти билан бу ишни уддалай билажагини сўзлайди. Ўша бир дона хурмо устида бир парда зоҳир бўлади. Шунда ҳазрат Пайғамбар Арслон бобога Султон Аҳмад Яссавийнинг қандай бўлажагини таъриф ва таълим этиб, унинг тарбияси билан шуғулланишини амр қилади, Бу ривояти Тохир Қаххор «Аҳмад Яссавий» мақоласида (ЎзАС, 1990, 26 октябрь) келтирган¹³. Ўз навбатида, бу ривоятни Куприлизодадан олган, Куприлизода эса уни Саил Ҳасан Хўжанақобул Шароф Бухорийнинг «Мазокири аҳбоб» асарининг қўлёзмасидан олган, Айтиш мумкинки, бу ривоят халқ орасида ҳам кенг тарқалган, Арслонбоб ота, Аҳмад Яссавий ҳақида сўз кетадиган барча илмий, қўлёзма асарларда қайд этилган.

Шундай қилиб, ҳазрат Пайғамбаримиз амри боис, Арслонбоб, Аҳмад етти ёшда экан, Сайрамга (Яссана ҳам дейилади) келган. У узоқдан, мактабдан қайтаётган Аҳмадни кўраркан, таниб, унга салом беради. Аҳмад жавоб қайтариб, «омонат»ни сўрайди. Шунда Арслонбоб унинг валийлигига, Оллоҳнинг иродасига қойил қолади.

Манбаларда таъкидланишича, Аҳмад етти ёшгача ҳам жуда теран маънавий тарбия кўрган, Арслонбоб уни бир йил давомида янада юксак мақомга етказиб тарбиялаган. Сўнггра вафот этган. Яссавийчи шоирлардан бири Шамс эса, “Арслонбоб ҳазрат Пайғамбарнинг дуоси билан узун замонлар маъмур бўлди” деб ёзган. Бу фикр унинг руҳоний ҳаёти узоқ давом этганига ишора бўлиши ҳам мумкин. «Девони ҳикмат»да Арслонбобнинг вафоти, хурларнинг ипакдан кафан бичишлари, етмиш минг малак уни йиғлай-йиғлай жаннатга кўтарганликларини Яссавийнинг ўзи жуда

¹² Ғаффорхон эшон билан 1992 йил 28 мартдаги суҳбатдан

¹³ Тохир Қаххор мақола. Аҳмад Яссавий “ЎзАС, 1990, 26 октябрь.

гўзал тасвирлаган.

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION).

Болта Ёриев арслонбойиларнинг жойлашишини кузатди. Улар асосан, Шерободнинг Қишлоқбозор қишлоғида яшайди. Бу ердан турли жойларга тарқашган. Масалан, Жаркўрғон (ҳозир Қумкўрғон худудида) туманига кўчиб ўтиб, Сурхон дарёсининг икки ёнида жойлашишган. Бу ерда Юқори Какайди худудида Арслонбойи қишлоғини ташкил этишган. Бир қисми Юқори Какайдига хўжалар билан бирга Хўжақишлоққа бориб жойлашган. Какайди кўрғонига ҳам келиб, нефтчилик билан шуғулланганлари бўлган. Бу ерда улар яхши обрўй топишган. Масалан, Хўжаназар, Жўра (ака-ука), Худоймурод Жўраев, Бойсари Жўраев ва бошқалар ана шундай ҳурматли нефтчилар эди. Кўрғонда бошқа касб-хунар билан машғул арслонбойи уруғдошлари ҳам кўп эди. Бу кишиларнинг болалари, неваралари ҳамон Какайди кўрғонида яшашади. Юқори Какайди марказига Қишлоқбозордан Алмардон бобо, Юсуф оқсоқол, Чўтбой хўжа Бўриев ва бошқалар келиб жойлашишган. Шоирнинг эслашича, Арслонбойи қишлоғини ташкил этган Уруғдошлар асосан, бир-бирлари билан қариндош эди. Чори бобо, Усан бобо, Тўра оқсоқол, Олламурод бобо, мулла Менгли бобо ва бошқаларнинг катта-катта боғзор, дарахтзорлари бўлган. Лалмикорда Жума Очилдиев доврўкли нефтчи бўлди. Кўшни қишлоқларга ҳам кўчиб ўтиб яшаган арслонбойилар бор эди.

Болта Ёриев бир гал Б.Кармишеванинг китобида Қорабоғда арслонбойилар оилавий уруғ гуруҳи ҳам мавжудлигини ўқиб қолади. Шунда қорабоғлик Абдулла Бароталиев билан бир суҳбатда буни сўради. Абдулла Бароталиев филология фанлари номзоди, ташкилотчи маорифчи, кўп йиллар вилоят ўқитувчилар малакасини ошириш институти директори, ТерДУ филология факультети декани бўлди.

- Қорабоғда арслонбойилар вакиллари кўчиб боргани ростми? Улар ҳозир ҳам

борми? - дея сўради.

- Ҳа, бор. Менинг момом арслонбойи бўлган, - деди А. Бароталиев.

- Улар яна қаерларда бор?

- Арслонбойилар Термиз шаҳрида ҳам бор. Агар хоҳласангиз, арслонбойиларнинг қаерларда жойлашганини ва уларнинг сонига айтиб бераман¹⁴.

Афсуски, бу суҳбат кейинча давом этмади, А.Бароталиев кўп ўтмай вафот этди.

Болта Ёриев қорабоғлик Сафар Жумаев билан бу ҳақда суҳбат курди¹⁵. Сафар ака арслонбойилар ҳақида билишини, Қорабоғдан Термизга кўчиб келган Панжибойнинг онаси ҳам арслонбойилардан эканлигини айтади. Шоир ўша момо билан суҳбатлашади.

Омон момо Ғолиб бобо ҳақида сўзлади. Ғолиб бобонинг невараси Чоршами бобо. Ғолиб бобо Чоршами бобонинг онасининг отаси бўлган. Чоршами бобонинг турмуш ўртоғи Омон момо. Чоршами Саъдуллаев милиционер бўлган. (1939-1953 йиллар). 1939 йили армияга кетган, қайтиб келиб, яна милиционер бўлган. У Қорабоғдан Термизга кўчиб келиб, 24 йил яшаган, 1952 йили яна Қорабоғга кўчиб кетган. Чоршам Саъдуллаев ва Омон момо 5 фарзанд кўришди. Ғолиб бобонинг қизи Мукум, момо Чоршамининг онаси. Ҳукм момо ҳам Ғолиб бобонинг қизи. Омон момонинг айтишича, Ғолиб бобо Юқори Какайдига Арслонбойига қариндошларини излаб борган ва ўша ерда вафот этган.

Болта Ёриев акасида ўша кишини сўрайди. У Ғолиб бобонинг оғайнилари Юқори Какайдининг марказида яшашини айтади. Шундай қилиб, Болта Ёриев акаси билан суҳбатда Ғолиб бобо Парда Маманазаровникига келганини билади. Ғолиб бобонинг икки синглиси Какайдига, икки синглиси Қорабоғда бўлган. Какайдидаги сингилларидан бири хўжаларга, иккинчиси қораларга тушган.

Бу суҳбатлар 90-йилларнинг ўрталарида

¹⁴ Бу суҳбат 2000 йилнинг 14 феввалида бўлган.

¹⁵ Сафар Жумаев билан 1992йил 12 июнда Жаркўрғон туманида бўлган суҳбатдан.

бўлиб ўтган. У пайт ҳали Йўлдош Исмоилов тирик эди. Йўлдош Исмоилов ҳам қорабоглик, Абдулла Очиловнинг жияни, узоқ йиллар вилоят ўлкашунослик музейига директорлик қилди, Болта Ёриев Сафар ака билан унинг ҳузурида танишган. Сафар ака узоқ йиллар вилоят фирқа кўмитаси биринчи котибининг шофёри бўлиб ишлаган. Булар арслонбойи эмас. Тўйдаги суҳбатдан кейин Сафар ака арслонбойиларни суриштирган. Омон момо билан суҳбатлашганларида (йили товук) 80 ёшда эди. Болта Ёриев Панжибой тўй қилганда боради. Термизда ҳам арслонбойилар анчагина борлигини билади. Чоршами бобо 1993 йили 87 ёшида Қорабоғда вафот этган. Омон момо Қорабоққа бориб қилинган суҳбатлардан термизлик, янгиободлик арслонбойи уруғига оид кишилар ҳақида сўз юритилди.

Омон момонинг ўзи беган уруғидан экан. Айтишларича, Қорабоққа дастлаб уч уруғ, яъни эшон, беган, қул (мерган)лар келишган. Ёнида дарё бўлган. Сўнг, кейинча қуриб қолган. Ўзани ҳозир ҳам мавжуд. Кармишевнинг китобида Абдулла Очилов Қорабоғда 15 та оилавий-уруғ шажарасини санаган. Олима маҳаллий ўқитувчилардан яна тўртта шундай оилавий - уруғ бўлинма (шоҳча)сини ёзиб олган. 17-ўринда арслонбойилар ҳам бор. Демак, кейинроқ арслонбойилардан кимдир кўчиб борган ва кўпайиб алоҳида оилавий-уруғ даҳасини юзага келтирган. Кексалар ҳам Қорабоғда ҳозир 18 авлод (уруғ шаҳобчаси) бор дейишди.

Халқ тилида 300 уйли Қорабоғ, 300 уйли элбеги деган нақллар бўлган. Пошхурт минг уйли бўлган.

Омон момонинг отаси Бўри бобо бўлган. Арслонбойилар билан борди-келдиси яхши бўлган. Момонинг айтишича, илгари арслонбойилар алоҳида эътиборга сазовор уруғ бўлган, ҳатто улардан қиз олишда бошқа уруғлар эҳтиёт бўлишган. Арслонбойилар эшонлар билан қудандачилик қилиши мумкин дейишган, чунки уларнинг бош бобоси Арслонбобота Пайғамбарга яқин киши бўлган.

Омон момо 2003 ёки 2004 йили вафот этди.

Гурунглardan маълум бўлишича, арслонбойилар жойлашган Қишлоқбозор ҳам катта қишлоқ бўлган. Доврукли бўлган. Бекликнинг тантана-маросимлари шу ерда ўтган. Собиқ шўролар тузими даврида биринчи шўро мактаби 1926-27 йиллари Пошхуртда, иккинчиси 1928-29 йилларда (айримларнинг фикрича, 1933 йили) Қишлоқбозорда қурилган.

Абдулла Бароталиевнинг отасининг онаси арслонбойи бўлган. Мулла Каюм бобонинг қизи бўлган. Қиз турмушга чиққан киши ҳам, яъни Абдулланинг бобоси ҳам мулла бўлган, мулла Чори дейишган. Саълулла бобонинг отаси ҳам мулла бўлган, мулла Тошболта дейишган. Арслонбойидан кўпроқ муллалар, отинбибилар чиқишганини айтишди¹⁶.

Б.Кармишева «е»ловчи уруғларнинг кўпини, жумлалан, арслонбойиларни ҳам чиғатой ўзбеклар сирасига киритган. Тўра Нафасовнинг маълумот беришича, арслонбойилар кўнғиротларнинг вахтамғали бўлимига қарашли уруғлардан бирининг шаҳобчаси. Аммо арслонбойилар шеваси жиҳатидан ҳам, қиёфа кўриниши жиҳатидан ҳам кўнғиротлардан айрим фарқларга эгаллиги сезилади. Бунинг устига, арслонбойилар қадимдан Шерободда яшаб келишадиганига қарамай, кўнғиротларнинг генеологик жадвалида кўрсатилмаган. Журналист Эштемир Нурқобиловнинг фикрича, арслонбойилар, улар ёнидаги тўғизлар Шерободнинг энг қадимий, туб аҳолисидир. Кўнғиротлар ва бошқа уруғлар бу ерга кейинча кўчиб келиб ўрнашганлар.

-Қишлоқбозор, Тўғиз, Сеплон, майдонликларнинг тили (шеваси) бир хил. Фикримча, асли ерли халқ ўшалар. Бошқалар турли жойлардан келган кўчманчи уруғлар, - деди у.

Б.Кармишевнинг 1924 йилги рўйхатга таяниб берган маълумотларида чиғатой-

¹⁶ Бароталиев Абдулла билан бўлган 1981 йилги суҳбатдан.

ўзбеклар Шеробод воҳасининг юқори қисмида, Юқори Мачайда, Лайлагон, Қорабоғ қишлоқлари, Азон ариғи бўйида, Қишлоқбозорда, Сеплон,

Навбоғ, Гегирдак. Чўйинчида яшаган. Қишлоқбозор катта қишлоқ бўлиб, икки қисмга ажралган: арслонбойилар ва хўжалар (ўзбек-хўжалар). Кексаларнинг олимага берган маълумотларига қараганда, бу ерда 200 дан ортиқроқ хўжалик яшаган. Сеплоннинг бир қисми афғонлардан, Навбоғнинг бир қисми афғон ва турклардан, Гегирдакнинг бир қисми араблардан иборат бўлган.

Шифокор Жўра Юсупов арслонбойилар ҳақида бошқачароқ фикр билдирди. Унинг фикрича, арслонбойилар, элбегилар, гиламбобилар, чўйинчилар, тўтаралар асли форслардир. Бу ерга кўчиб келиб жойлашиб қолишган. Демак, унинг фикрича, шимолдан кўчманчи уруғлар, қуйидан форслар келишиб, жойлашиб қолган. Аммо даврадаги айрим суҳбатдошлар бу фикрга қўшилиб бўлмаслигини айтишди. Уларнинг фикрича, бунча катта ҳудуддаги аҳоли ўз тилини тамомила унутиб юбориши ва бошқа тилга ўтиб кетиши мумкин эмас. Тўғри, бу шеваларда тожик тили элементлари мавжуд, бироқ бу тожиклар билан ёнма-ён яшаш, алоқа-аралашув ҳосиласи деб қараш керак бўлади. Иккинчидан, уруғ номлари ўзбекча. Бу ҳудудга келган араблар, эронийлар, афғонлар ҳам бор, улар ҳам ўзбек тилида гаплашади, бироқ эл-халқ номи сақланган¹⁷.

Педагог Очил Амиров 1979 йил декабри Шўро давлатининг чегараланган қўшинлари сафида Афғонистонга ўтди. Пуликумрига етмай, Девона деган тоғ қишлоғи бор. Оппоқ соқолли бир бобо билан учрашди. Қишлоқбозордан экан. Отаси бойнинг чўпони, катта ўғли (яъни ўша бобо)ни бирга олиб кетган. Буларга шу ердан жой бериб, бу ёқдан ўтганларни жамлаб, қишлоққа Девона деган ном

беришган. Очил Амировлар қишлоққа тушгач, болаларга дафтар, қалам улашишди. Бобо: «Мени олиб кетинг, Шерободдан бўлсангиз», деб йиғлаган. Бу ерда афғонлар ҳам хўмрайиб қараб турарди.

«Булар кимлар?»-деб сўради Очил Амиров. «Улар бизнинг назоратчилар», деди бобо¹⁸.

Очил Амиров, сўнг эшитса, шўро ҳарбийлари кетгач, бир ҳафта ўтгач, «Булар оға-иниларини топди», деб қишлоққа ўт қўйиб юборишибди.

Бобонинг болалари эшитган-билганларини тинглаб, телекўрсатувларни кўриб: «Бундай юртдан нега келдиларинг!» - деб алам билан сўзлашар экан.

2000 йил 24 октябрь, сешанба куни Болта Ёриев Элмурод аканинг вафотини эшитиб, Бозор Қақайдига, марҳумнинг оиласига таъзия билдиргани борди. Бу ерда Олламурод Жумаев, мулла Сафар ва бошқалар ўтиришган экан.

Олламурод ака бутун умрини педагогликка бағишлаган киши. Ҳозир нафақада. Бу ерда арслонбойилар ҳақида яна суҳбат кўзгалди.

-Сиз ҳа деб бошқаларни ёзмай, бизнинг қишлоқни ҳам ёзинг-да.

-Арслонбоб ота авлодларини.

-Мен арслонбойиларнинг Арслонбоб отага тақалиши тарихини билолмаяпман-да.бориб Арслонбоб ота Муҳаммад Пайғамбаримизнинг яқин қариндоши-амакиси бўлган. Имом Аскар вали, имом Акбар вали у кишининг (яъни пайғамбаримизнинг) амакилари.

Қишлоқбозор жойи у пайтлар очик майдон бўлган, қишлоқ бўлмаган. Ана шу икки ака-ука шу ерга уруш туфайли келиб, қазо қиладилар.

-Оғайинларига хабар етади:

-Икки оғайинларинг шаҳид бўлди, бориб ўша ерда дафн қилингллар.

Улар келиб, дафн қилишади. Мақбара устига кўк гумбаз кўтаришади. Кўкамаз

¹⁷ Шифокор Юсупов Жўра билан 1990 йил 18 мартдаги суҳбатдан.

¹⁸ Амиров Очил билан 1980 йил декабрдаги суҳбатдан.

ота номи шундан. Сўнг гумбази вақтлар ўтиб емирилган. Собик шўролар даврида қаровсиз қолди. Ҳозир таъмирланди. (Айтиш керакки, бу таъмирлаш ишларига ҳомийликни Олламурад Жумаевнинг ўғли Холбой Олламурадов қўлга олди). Икки ака-укани дафн қилган қариндошлари шу ерда қолиб, қишлоқ қуришди.

-Илгари арслонбойлар қизларини бошқаларга беришмасди, «биз саидларданмиз» деб билишарди.

- Ха, шундай гапни мен ҳам эшитганман, - деди Эргаш ака. (Бу киши ишқилилардан).

- «Арслонбойлардан қиз олаётган эмишсиз. Қандай бўларкан? Ўйлаб кўринг!» - дейишарди.

-Сўнг бойлар ўзининг етимига қизини беришиб, шу ерда олиб қолишиб, собик шўролар даврида эса насабнинг фарқи қолмай, шундай қилиб, уруғда ўзгаришлар бўлди.

-Бу тарихни Арабистондан излаш керак, хат ёзинг?

-Хат ёзиб, топиб бўлмайди, бориш керак, боринг. Бекатга

-Фарғонада Темур Малик бекатига тушгач, шундай тўғрида Арслонбоб ота қабри ва арслонбобликлар қишлоғи бор, ана шу ердан топасиз.

-Мен Наманганга борганда, арслонбойлар қишлоғида бўлдим, деди мулла Сафар. - 80 ёшли бобо билан суҳбатлашдим. «Қаердан бўласиз?» - деди. «Сурхондарёдан». -«Сурхондарёнинг қаеридан?». «Арслонбойидан». «Эҳ, биз

ҳам. Бизнинг шу қишлоқ арслонбойлар. 190 арслонбойимиз хўжалик. Биз Қакайдени билмаймиз, Қишлоқбозорни биламиз. Вақтида биздан тўрт отлик бориб, ўша ерда ўрнашиб қолган».

Шунда Болта Ёриев Қишлоқбозорда бошқа кексалардан ҳам тўрт отлик ҳақида ҳикоя эшитганини эслади.

Сўнг Арслонбоб ота ҳақидаги ривоятлардан гурунг кетди. Аҳмад Яссавийга хурмони етказгани, қабри тўрт тарафда эканлиги, Туркистонда, Афғонистонда, Андижонда... Арслонбойларнинг туб уруғлари ва келиб қўшилганлар таҳлили кетди.

Арслонбоб отанинг тўрт қабри ҳақидаги ривоятни Болта Ёриев Мамат тоғасидан ҳам эшитган. Ривоятда айтилишича, Арслонбоб отанинг тўрт ўғли бўлган. Ота вафот этгач, тўрт ўғли тўрт тарафдан келиб, «Отамни мен олиб кетаман, мен олиб кетаман», деб тортишган. Шунда уларга «Эртага келинлар» деб хабар келган. Эртаси тўртовни уйнинг тўрт тарафидаги эшикдан навбатма-навбат келган ва ҳар қайсиси бир тобутни олиб, «Отамни мен олиб кетдим», деб ишониб кетган экан.

Кексаларнинг айтишича, илгари кўкамаз ота қабристонига арслон келиб турган. Қорақулоғи олдида юрган.

Арслонбойлар Туркменистон Чоршангисида ва Афғонистонда ҳам бор деган гаплар юради.

Арслонбойи қишлоғида ҳам оилавий уруғ гуруҳларига ажралади. Уларни тўда дейишади. Масалан, бир тўда шержонилар дейилган. Демак, бу уруғ тармоғи (гуруҳи) Шержондан кўчиб келиб, эҳтимол, шу ерликка уйланиб,

кўпайиб жойлашиб қолган. Гурунгда тулки тўда дейилган гуруҳ ҳақида ҳам айтиб қулиб қўйишди. Қишлоқда тақияликлар ҳам бор¹⁹.

Шоир айрим суҳбатларда арслонбойининг онаси айинни деган мулоҳазани ҳам эшитди. Юқори Қакайдидаги Арслонбойи қишлоғининг ташкил топиши ҳақидаги оғзаки маълумотларга кўра, бу ерга арслонбойилардан 11 боб келиб канал қазган. Сўнг шу ерда ўрнашган. Меҳнатига яраша ўрин-жой белгиланган.

Болта Ёриев бир неча йил Шеробод академик лицейига қатнаб ишлади.

Бир гал автобусда ёнида ўтирган киши суҳбатлашиб кетгиси келди, шекилли, ундан сўради:

-Ошна, нечада бўлдингиз?

Ёшини айтди.

-Йилингиз аждар экан, илон.

-Термизда туриб, Шерободда ишлайсизми?

¹⁹ 2000 йил 24 октябрда сешанба кунги Қакайди қишлоқ кексалари билан булган суҳбатдан.

-Ҳа.

Сўнг кўлидаги кизил жилдга разм солди-да, яна сўради:

Шерободда туриб, Термизга қатнаб ишлайсизми?

-Термизда тураман.

-Ҳа. Асли ота-боболарингиз жойи қаерда?

Шерободда. Мана шу В.Қодиров хўжалигининг Қишлоқбозоридан бўламиз.

-Ҳа, бу ерда икки катта қишлоқ бор: бири -Қишлоқбозор, бири - Ғўрин. Ғўриннинг халқи кўп, Қишлоқбозорнинг чобогони.

-Ғўринликлар қайси уруғдан?

-Улар тортувли. Ғўрин-тортувли дейишади.

Бу суҳбат 1999 йил июлида бўлиб ўтган суҳбатдан. Қақайди каналининг қазилиши ва бу ерда қишлоқлар пайдо бўлиши тарихи ҳақида Болта Ёриевга Мамат тоғаси ҳам ҳикоя қилиб берган²⁰.

Бир вақти Ҳисор беклигида жуз бойлари бекка ихрож (хирож) беришдан бош тортган. Мусурмон бойнинг ори келган. «Сенлар бекликка хирож тўламай, наҳс босди», деб. Ва Бойсун беклигига қараб жўнаган. У пайтлар Қақайди ерлари Шеробод ўрасига қарашли бўлган. Бой Бойсун беклигига шу ерда канал қазилса, обод бўлишини маслаҳат солган. Илгари бу ерларда ҳеч нима бўлмаган. Шеробод ўраси ёрдамлашиб, канал қазилган. Очамайлининг устига келиб, баландликка дуч келиб қолишади. «Уйимиз куйди, энди сув чиқмайди», деб қайфлари учиб қайғуришади. Сўнг: «Ниёз амин, кўркма, шу ердан парчаб ол», деган маслаҳат берилган. Парчаб қилиб, дарёга сув оқизилган. Парчаб тупрокни ювиб кетаверган. Каналнинг бу томони қазилаверган. Яқин-яқингача, яъни ўтган асрнинг 60-йиллари ўрталаригача, бу ерлар ўзлаштирилгунча, «Нияз аминнинг жари» бўларди.

Канал олингач, ишлаганига қараб, ер берилди. Биров кучлироқ бўлиб, икки бел

ҳажмида, биров бир бел ҳажмида ҳисоблаб ер олган. Ҳар бир уруғ шундай қилиб, канал ёқалаб қишлоқлар ҳосил қилган. Юқорида Хўжақишлоқ. Юқори Қақайди маркази, Арпопоя, пастроқда Боймоқли, сўнг Очамайли, кейин Арслонбойи, улар ёнида, дарё бўйида Гидамбобилар қишлоғи ташкил топган. Қақайди ва ундан пастида хўжалар, араблар, ишқилилар қишлоқлари бор эди.

Шу ўртада Питакбойнинг мол-мулки мусодара қилинган. Барча хўжаликлар унинг бойлигидан улуш олишган.

-Аммо арслонбойилар бормади, бойга вафо қилмаган мол-мулк бизга вафо қилармиди деб, - дейди Норсаҳатбой.

Арслонбойи қишлоғи қабристонида Чақчирон ота дафн этилган. Унга кўлбола мақбара кўтарилган ва ялов қўйилган эди. Ерли аҳоли, қишлоқдошларнинг уни шаҳид дейишига қараганда, шаҳид бўлган киши бўлиши керак²¹.

Айрим ривоят, нақлларга кўра, Қақайди каналида бир майит оқиб келади. Уни ушлаб, арслонбойилар қабрга қўйишади. Қабрдан «чарх-чарх» этиб кечалари ўт чиқаверган. Шундан Чақчирон ота деб ном қўйилган. Бу ривоят тўқимага ўхшайди. Чунки Чақчирон Афғонистонда жой номи. Каттадарё ва унинг водийси Чақчирон дейилади. Алишер Навоий «Садди Искандарий»да (35-боб, 102-бет) шундай ёзади: «Яна бу Хуросонда Чахчарон деган дарё ҳам бўлганки, унинг тўлиб оқадиган суви абадий ҳаёт бағишловчи оби ҳаётдан иборат эди». «Ҳирийнинг домани Кўх вилоятларини мисли Ўба ва Чахчарон мунга бердилар». («Бобурнома». Т.Т.Юлдузча, 1989, 155-б.). Демак, Чахчарон тоғли вилоятлар сирасига қиради²².

Агар Чархчарон ота номи билан бу мулоҳазаларга эътибор берилса, мулоҳаза қилиб кўрилса, Чақчирон ота ўша тарафлик авлиё ёки таниқли киши бўлиб

²⁰ Бу суҳбат 1999 йил июлида бўлиб ўтган суҳбатдан.

²¹ 1991 йил июль ойига қақайдида бўлиб ўтган суҳбатдан

²² Бўлиб ўтган суҳбатдан «Бобурнома». Т.Т.Юлдузча, 1989, 155-б.

чиқади. Чунки кишиларни ўз юрти, жойи номи билан аташ ҳамиша бор гап. Эҳтимол, унинг: арслонбойиларга яқинлиги бўлган бўлиши мумкин. Шу ерга келиб яшаган, маърифат ишларини олиб борган ва шу ерда вафот этган бўлиши мумкин.

Шунда Болта Ёриев яна Мамат тоғасидан эшитган бир воқеани эслади. Бу воқеа улар Шерободда, Қишлоқбозорда яшаган пайтларида бўлган. Мамат тоға у пайт ёш бўлган. Уйларига бир дарвиш кечкурун келган. Меҳмон қилишган. Сўнг меҳмонхонада қолган. Эрталаб қарашса ётибди. Унинг кимлигини ҳам, қаердан келганлигини ҳам билишмайди, Суриштиришади, эга чиқмайди. Сўнг қабрга қўйишди. Уни йўқлаб ҳеч ким келмади²³. Киши ўз уруғи, аждоди ким бўлганлигига қизиқади. Болта Ёриев ҳам болалигидан бу гурунларни кўп эшитган. Ота томонидан қариндошларининг эсида қолгани Эрдонақул ҳожидир. Унинг ўғли Чори бобо. Чори бобонинг ука-сингиллари: Тошгул момо, Алмардон бобо. Энадош ука-сингиллари: Усан бобо, Нормат полвон, Ойсахат момо, Ширин момо. Чори бобонинг фарзандлари: Сулув момо, Аликул бобо, Ёри бобо. Холиқ бобо. Ойсара момолар, Қилич бобо, Жаббор ака. Чори бобонинг турмуш ўртоғи Ойбаланд момо.

Болта Ёриев ўғли Норменглини элбегилардан уйлантирганда, Кумуш опа: «ҳа, Норменгли момо томбнига тортибди-да», деди. Гап шундаки, Чори бобо Лайлаган томонларда чўпонлик қилиб юриб, элбегилардан уйланган. Сўнг қишлоққа (Қишлоқбозорга) қайтиб келиб, элга тўй қилиб берган. Ўшанда бош фарзанди Сулувнинг оёғи чиққан бўлган. Қизча қозоннинг бошига юриб келса, ошпазлар «Келиннинг қизи келди, гўшт беринглар» дейишиб, унга жилик (илик) беришган экан. Рухия опасининг айтишича, Ойбаланд момо кичик жуссали аёл бўлган. Сулув момо Тўра оқсоқолга тушди. Унинг фарзандлари: Мистон тоға, Тунуқ чеча, Маҳам (Муҳаммади), Мўмин тоға, Кумуш,

Паҳар опалар. Аликул бобонинг фарзандлари: Баҳор момо, Саттор ака, Обод момо, Уроқ ака, Бўрихол опа. Қилич бобо (оиласи: Розия чеча) фарзандлари: ўғли Чоршами, қизлари: Режаб, Ойтош. Ойноват амма боймоқлидан мулла Хиёга тушди. Ўғиллари: Ғаффор, Аби (эрта ўлган), Берди тоғалар. Холиқ бобонинг фарзандлари: Оппоқ чечадан: Бовол (Бобомурод), Новвот, Гулли опалар, Ўғилой опадан: Сафар, Рўзикул, Худоймурод, Ражабали, Панжи, Худойберди, Аллаберди, иккинчи ва охирги фарзандлари қиз эди. Оппоқ чеча эса Равшанга турмушга чиққан. Ундан Бўри, Ашир фарзандлари бўлди. Равшан ҳам урушга кетиб, қайтмади.

Ёри бобо (рафикаси Барот бобо ва Тошгул момонинг қизи Бозар момо). Фарзандлари: Рухия, Сапия (эрта ўлиб кетган), Бўри, Қудрат (эрта ўлиб кетган) шоиримиз Болта Ёриев

Жаббор ака дастлаб Бибихол деган аёлга уйланган. Ундан Усуп, Рўзикул деган икки ўғли бўлди. Уруш йиллари Тожикистонга кўчиб кетди. Сўнг у ердан, хотинини Рўзикул ўғли билан ташлаб, Усуп ўғлини олиб қайтди. Бу ерга келиб касалланди. Мопордан Шаҳар исмли аёлга уйланди. Аммо аёлга касал эр керак эмас эди, ажралишди. Сўнг Бегим холага уйланди. Бегим хола Бозор момонинг кенжа синглиси, Юсуф оқсоқолнинг Олламурод ўғлига турмушга чиққанди. Ўнгал исмли қизи бўлди. Олламурод урушга кетиб, қайтмади. Жаббор ака Бегим холага уйланиб, бир йил ўтмай вафот этди.

Болта Ёриевнинг суҳбатларда аниқлашича, она томонидан катта бобоси Ҳайдар бобо эканлигини билади. Ҳайдар бобо катта бой бўлган. Онаси Бозор момонинг ҳикоясига қараганда, беҳисоб мол-ҳоли, чўпон-чўлиғи томонидан Даҳана тарафда боқилган. Ҳар куни уйида етти тандиргача нон ёпилган.

Ҳайдар бобонинг ўғиллари: Усан бобо, Барот бобо, Юсуф оқсоқол, Алмардон бобо, Мустафокул оқсоқол. Болта Ёриевнинг онасидан эшитган

²³ Болта Ёриев билан 1991 - йилдаги суҳбатдан.

маълумотларига қараганда, Ҳайдар бобо Зиннат (Зийнат) момога ҳам уйланган. Ундан Ражабали деган ўғли бўлган. Аммо Ражабали кўп яшамаган.

Чори бобонинг синглиси Тошгул момо Барот бобога тушган. Барот бобонинг фарзандлари: Раҳматали, Бозор момо, Маъмур, Ойсара, Мамат, Бегим хола. Бозор момо Чори тоғасининг ўғли Ёри бобога тушган.

Ҳайдар бобонинг ўғли Усан бобонинг фарзандлари: Яраш, Қарши, Зиё, Чоршами тоғалар.

Юсуф оқсоқол Зумрад момога уйланган. Ундан Олламурад, Бекмурад, Қизларсулув фарзандларини кўрди. Олламурадга Бегим хола (амакиларнинг фарзандлари) тушди. Ундан Ўнгал исмли киз бўлди. Урушга кетиб, қайтиб келмади. Юсуф оқсоқол вафот этгач, Зумрад момо (есир эгаси деб) Алмардон бобога олиб берилган. Алмардон бободан Абсоат, Зоир фарзандлари бўлди.

Чори бобонинг Абдурахмон исмли укасининг Оппоқ исмли кизи, Қувват ўғли бўлган. Қувват урушга кетиб, қайтиб келмаган. Оппоқ момо дастлаб Чори бобонинг ўғли Холик бобога тушди. Ундан Бовол (Бобомурад) ўғли, Новвот,

Гулли исмли кизлари бўлди. Холик бобо иккинчи хотин (такияликлардан Ўғил янгани) олди. Юқорида фарзандларини айтдик.

Чори бобонинг энадош укаси Усан бободан (оиласи Холби момо) фарзандлари: Абдурайим, Норби (Кудрат Жўраевга тушди), Ғаффор (армиядан қайтиб келиб, вафот этди), Ойсоат (Хуррам Жўраевга тушди, Кудрат, Хуррам-ака-укалар), Мейлихол (Қувондиққа тушди), Робия, Жаббор.

Чори бобонинг яна бир энадош ака ёки укаси Нормат бободан (оиласи Бибисора момо эди. Норали Қурбоновларнинг аммаси) фарзандлари: Баҳор, Ҳожар, Улдон кизлари, ўғли Эргаш. Ойсаҳат момо Чори бобонинг синглиси эди. Унинг бир эридан Поён оқсоқол бўлди. Иккинчи эридан Беккам амма. Иккинчи эри ҳам ҳажга кетиб, қайтмаган.

Чори бобонинг хотини Ойбаланд момо бўлган. Айтишларича, тепаликда уйи, чайласи бўлган. Қизлари, неваралари байрам куни: «Момо, яхши ўтиринг, биз сайл қилиб келамиз», деб кетишган. Қайтиб келишса, момо ўлиб ётган.

Ойсаҳат момодан фақат 2 фарзанд қолди. Бошқа болалари турмаган. «Болам, турса, тўй қилиб бераман», дер экан.

Ширин амма Алимардон бобога тушган эди. Жўра исмли ўғли бўлди. Урушга кетиб, қайтиб келмади.

Ҳайдар бобонинг Мустафокул оқсоқол ўғлининг фарзандлари: Тоҳир, қизи Тош. Тошнинг ўғли: Асқар.

Барот бобонинг фарзандлари: Бозор момо (Ёри бобога тушди), Раҳматали, (унга Сулув момонинг кизи Тунук тушди). Раҳматали серғайрат киши бўлган. 1928 йили «Янги куч» ячейкаси бошлиғи, 1929 йили Тўғизда Сайдуллаҳон эшон (Ҳаби аканинг отаси) тугатилгач, унинг ерида ташкил этилган коммуна бошлиғи бўлди. 1930 йили Қишлоқбозорда колхоз тузилди. Лекин у раис бўлмади. Касал бўлиб қолди. Бир йилча касал бўлиб ётди. Колхозлар тузиш учун Шерободда штаб бўлган. Ячейка, коммуналар тажриба қилинган.

Раҳматалининг укаси Мамат стаҳоновчи звено бошлиғи бўлган. Маматалидан Анбар опа қолди. Маматали вафот этгач, (есир эгаси деб), укаси Маматга Тунук чеча берилди. Ундан Даврон, Ҳасан, Фотима бўлди. Даврон чаққон, абжир бўлган. Какайди каналига Боботоғ яйловидан кийиклар сув ичгани келганда, анҳордан ирғиб ўтиб, уларни қувиб, бирини ушлаган ҳам дейишади. Уруш йиллари очарчиликда ўлган.

Мамат тоға хотинини ташлаб, қишлоқда яшовчи такияликлардан Шоди бобонинг катта қизи Ойсаҳат чечага уйланди.

Барот бобонинг Ойсара қизи мулла Чорига тушди. Ундан Султон, Менгсулув қизлари бўлди. Момо ўлгач, мулла Чори уларни сағир ташлаб, бошқага уйланиб кетди.

Маъмур хола Қурбонали полвонга тушди. Фарзандлари: Тожиҳол (мулла Тўрага тушди), Имом, Бибихол, Азим,

Холиёр, Ойимхол, Ойнахол, Жангил.

Бегим хола, юқорида айтганимиздек, дастлаб Юсуф оқсоқолнинг ўғли Олламуродга тушди. Ундан Унгал исмли қиз кўрди. Олламурод урушга кетиб, қайтиб келмади. Сўнг Жаббор акага тушди. Ундан фарзанд кўрмади. Ундан кейин уста Абдураимга тушди. Октепага Бойсундан келган. Шу ерда оила куриб яшади. Бегим хола ундан Хуррам, Чоршами ўғиллари, Тожихол қизи (Абсаломга турмушга чиқди), яна бир қизи бор.

Бу шажара кейин яна тармоқланиб, неварара, чевара, эваралар вояга етиб, кўпайиб кетган. Болта Ёриев уларнинг бир-бирини излаб, якин бўлишини истаб яшади. Лекин турли тарафга тарқаб кетган

бу қариндошлар авлодларининг кўпи бир-бирини кўришмаган, бир-бирини танишмайди. Болта Ёриев Нормат бобонинг қизи Баҳор опанинг ўғли Норқувват, Новвот опанинг фарзандлари: Холбой, Алибой ва бошқа қариндошлари билан ахволашиб борди келди.

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Мен ушбу мақолани шоир Болта Ёриевнинг ҳаётлик вақтида матбуотда эълон қилмадим. Аммо “ҳечдан кўра кеч” бўлса-да, фойдадан холи бўлмас ҳамда шоирнинг узоқ йиллик меҳнати изсиз йўқолмасин деб эълон қилишини мақсад қилдим Оллоҳ Болта Ёриевнинг охиратини обод қилган бўлсин. Рухлари шод бўлсин! Омин! (2006 йил).

АДАБИЁТ ВА МАНБАЛАР РЎЙХАТИ (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТРАТУРА / REFERENCES):

1. Турсунов С., Умаров И, Т. Пардаев., Холманова Ф., Турсунов А., Махмадиёрова Н., Нарзуллаева Н., Ўзбекистонда топонимик номлар ва уларнинг тарихи. 150-151 б.
2. Хасан Ато Абулий Туркий қавмлар тарихи. Тошкент, 1995, 185-186 б.
3. Қўзиев Р.Г. К этнической истории бахшикир в канце 1-начале 11 тысячелетний Н.Э. Археология и этнография Бошкрий, УФА, 1968 том, 111 стр. 236.
4. Турсунов Сайфулла, Турсунов Анвар, Тоғаева Мунира. Шеробод тарихидан лавҳалар “янги нашр” 2014.
5. Мустафоқулов Р. Фақирнинг йўли. “Сурхон-нашр” Термиз. 2012.
6. Қодиров Б. Сурхондарё олимлари. Тошкент “Меҳнат” 1990. 90-93 б.